

BARBARA KOVAČEVIĆ

Basne kao izvorište frazema

Frazemi *vaditi kestene (kestenje) iz vatre, kititi se tuđim perjem* i *loviti u mutnom* u hrvatskome su jeziku vrlo česti. Iako na prvi pogled možemo pomisliti da su oni jednostavno motivirani slikom ili čovjekovim promatranjem životinjskoga svijeta, frazeološka su istraživanja (Piirainen, Elisabeth. 2012. *Widespread Idioms in Europe and Beyond*) pokazala da su motivirani basnama, tj. kratkim pričama u prozi ili stihovima u kojima su glavni likovi u prvome redu životinje koje imaju ljudske osobine. U njima se alegorički ocrtavaju odnosi među ljudima, izruguju se ljudskim slabostima i manama te donose moralne pouke. Frazemi motivirani basnama i životinjskim likovima iz basni uglavnom pripadaju animalističkoj frazeologiji čak i kad ne sadržavaju nijednu zoonimnu ili zoosomatsku sastavnicu po kojoj bismo ih odmah doveli u vezu sa životinjskim svijetom (usp. Vidović Bolt, Ivana. 2016. Leksikografska obrada hrvatskih animalističkih frazema. *Збором збор омсоро*. Skoplje). Animalistički frazemi primarno su oni frazemi koji u svojem sastavu imaju naziv za životinju (npr. *debeo kao svinja*), životinjsku pridjevnu sastavnicu (npr. *mačji kašalj*), naziv za životinjski dio tijela (npr. *podviti rep*) te ostale sastavnice vezane uz životinjski svijet kao što su: nazivi dodataka, pribora ili mjesta povezanih sa životinjama (*držati na kratkoj lajni koga, staviti/stavljati brnjicu na gubicu <komu>, trčati kao na solilo*), nazivi staništa i nastambi (*živjeti <kao> u svinjcu, živjeti kao u kavezu, dirnuti/dirati (taknuti) u osinjak <čega>*), nazivi životinjskih proizvoda koji ne zahtijevaju preradu (*kao pčele (pčela) na med* [lijepiti se, letjeti, hrliti i sl.]) te koji sadržavaju glagole čije se primarno leksičko značenje odnosi na životinje (*glodati голу kost, i bika bi pomuzao tko*) ili onomatopejske riječi (*bilo je piju-piju komu*).

Kestenje i vatra

Frazem *vaditi (izvlačiti) kesten (kestenje) iz vatre <za koga>* sa značenjem 'izlagati se neugodnosti umjesto koga, snositi posljedice čijih postupaka, biti kažnjen umjesto koga; popravljati tuđe pogreške' internacionalnoga je karaktera i smatra se da je kalkiran prema francuskome frazemu *tirer les marrons du feu pour qqn.* te ga nalazimo u mnogim europskim jezicima (engleskome *to pull someone's chestnuts out of fire for someone*, njemačkome *für jmdn. die <heiße> Kastanien aus dem Feuer holen*, talijanskome *togliere (cavare) le castagne dal fuoco a (per) qualcuno*, ruskome

маскаты каштаны из огня <для кого>, češkome *tahat za někoho kaštany z ohně*, poljskome *wyjmować za kogoś kasztany z ognia*). Ishodište je toga frazema basna *Majmun i mačak*, u kojoj je majmun u želji da se domogne pečenih kestena i pritom ne opeče nagovorio mačka da za njega svojim šapama vadi vruće kestene iz vatre. Ta je basna najpoznatija u obradi francuskoga književnika iz 17. stoljeća – Jeana de La Fontainea, a izvori joj se mogu pronaći u starim orijentalnim pričama koje su još od srednjovjekovlja doživljavale adaptacije u europskim jezicima, pa je i lik majmuna katkad zamijenjen likom lisice, koja je u europskim okvirima svakako bila prepoznatljivija životinja od majmuna i koja je na glasu po svojem lukavstvu. U nekim je obradama te basne i lik mačka zamijenjen likom psa, ali navedene promjene nisu zabilježene u frazeologiji. Prema navedenoj basni nastao je i engleski frazem *cat's paw*, a u francuskome i talijanskome jeziku postoje podudarni frazemi *tirer les marrons du feu avec la patte du chat* i *cavar le castagne dal fuoco con la zampa del gatto*, u kojima je naglašena slika mačjih šapa.

Tuđe perje

Frazem *okititi se / kititi se tuđim perjem* sa značenjem 'prikazati/prikazivati tuđe zasluge kao svoje, pripisati/pripisivati sebi tuđe misli (djela), plagirati' utemeljen je na Ezopovoj basni *Zeus i ptice*, u kojoj se vrana (kao predstavnik ptice koja nije poznata po prekrasnome ili raskošnome perju), svjesna svojih nedostataka i nesavršenosti, želi pojaviti pred Zeusom noseći perje koje pripada drugim pticama da bi je on zapazio kao najljepšu i proglasio kraljicom ptica. Da bi došla do tuđega perja, vrebala je druge ptice koje su došle na rijeku oprati svoje perje, pokupila je njihovo otpalo perje, priljepila ga na sebe i tako se uljepšala. Kad je došao dan izbora i odluke, ptice su se okupile pred Zeusom, koji u prvi mah nije uočio prijevaru i zamalo je vranu koja se razmetala tuđim perjem proglasio najljepšom. Ostale su ptice prijevaru uočile, svaka joj je oduzela svoje perje i tako je razotkrivena istina. I ovu su basnu u europskim okvirima mnogi autori

dorađivali, pa se u nekim inačicama vrana (ili koja druga ptica iz porodice vrana: svraka, čavka, šojka) okitila paunovim perjem ili se gavran okitio labuđim perjem. Basnu je obradio i La Fontaine pod naslovom *Le geai paré des plumes du paon* i kod njega se šojka kiti paunovim perjem. Frazem *okititi se / kititi se tuđim perjem* pojavljuje se u mnogim europskim jezicima (francuski *se parer des plumes de paon*, engleski *to adorn oneself with borrowed plumes / to strut in borrowed plumes*, njemački *sich mit fremden Federn schmücken*, talijanski *vestirsi/coprirsi con le penne del pavone*, ruski *рядиться в чужие перья*, češki *chlubit se cizím peřím*, poljski *stroić się w cudze piórka*) i za razliku od prethodnoga frazema

u kojemu zamjena životinje u različitim inačicama basne nije utjecala na promjenu u frazemu, ovdje postoji variranje. U nekim je europskim jezicima naglašena činjenica da je perje ukradeno, a u drugima da je posuđeno, dok se u nekim ne govori o perju, nego o perjanici. U bugarskome i grčkome jeziku perje je zamijenjeno lovorikom, koja simbolizira slavu, pobjedu, besmrtnost i vječnost.

Lov u mutnom

Frazem *loviti u mutnom* sa značenjem 'koristiti se nesređenim prilikama za svoj (vlastiti) probitak, bogatiti se (postizati uspjeh ili druge ciljeve) na pravno nedopušten način; nastojati iskoristiti nejasnu situaciju da bi se izvukla neka korist' motiviran je starom ribarskom praksom zamućivanja vode, pri čemu su ribe prisiljene isplivati na površinu da bi uzele zraka i tako budu lako uhvaćene. Ovaj se frazem još od antičkih vremena pojavljuje u više izvora, a za njegovo širenje najzaslužnija je jedna Ezopova basna (6. stoljeće prije Krista) o ribaru koji je mutio vodu udarajući štapom po njoj. Toj ribolovnoj praksi svjedoči i stara vrlo popularna srednjovjekovna latinska poslovice *Vulgo enim dicitur: Aqua turbida piscosior est* (Narod kaže: *Mutna voda je bogatija ribom.*), koja je

zabilježena u zbirci Petrusa Godofredusa iz 1555. godine, a u svoju zbirku *Adagia* u obliku *Piscatur in aqua turbida* (*loviti u mutnoj vodi*) uvrstio ju je i Erazmo Roterdamski 1579. godine (pariško izdanje). Popularnost i prevođenje Ezopovih basna na latinski, a poslije i na druge europske jezike stvorili su plodno tlo za prihvaćanje toga frazema u mnogim europskim jezicima (francuski *pêcher en eau trouble*, talijanski *pescare in aque torbide*, engleski *to fish in troubled/muddy waters*, njemački *im Trüben fischen*, ruski *ловить рыбу в мутной воде*, češki *lovit v kalných vodách*, poljski *łowić ryby w mętnej wodzie*).

